

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ ПІДМЕТОВИХ РЕЧЕНЬ

Н. Л. ВІТРУК, кандидат філологічних наук, асистент,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

E-mail: n.l.vitruk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1000-3427

Анотація. Статтю присвячено методологічним засадам дослідження односкладних підметових речень в сучасній українській літературній мові. Розглянуто основні та часткові методи і підходи аналізу. З'ясовано, що описовий метод – найважливіший інструмент вивчення особливостей побудови та специфіки функціонування номінативних і вокативних конструкцій, відповідно додатковими є – методика класифікації, методика пояснювального опису, методика трансформаційного аналізу, методика лінгвістичного моделювання, а також такі методики наукового пізнання як спостереження, порівняння та узагальнення. Для інтерпретації специфіки односкладних іменних конструкцій, визначення їх синтаксичного статусу в сучасній українській літературній мові застосовують низку лінгвістичних підходів, зокрема функційний підхід (точніше структурно-функційний), системний підхід, термінологічний підхід, підхід операціоналізації понять тощо. Визначено, що перелічені методи та підходи забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта.

Ключові слова: односкладні підметові речення, односкладні іменні речення, підграматика репрезентації, підграматика апеляції, методи, підходи дослідження

Постановка проблеми. Сукупність наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності, які використовують для інтерпретації сутності конкретних лінгвістичних явищ та пов'язаних з ними процесів, становлять основу методології. Сама по собі методологія не є самостійним розділом дисертацій чи наукових праць, однак її визначення значною мірою впливає на досягнення поставленої мети та вирішення спеціальних завдань. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена потребою визначення методів, за допомогою яких у мовознавстві вивчали специфіку односкладних підметових речень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривале багатоаспектне і різнобічне вивчення мови сприяло створенню цілої низки власне лінгвістичних методів, їх поділу та згрупованості за визначеними ознаками й специфікою використання. Основними методиками дослідження мови вважають індукцію, дедукцію, аналіз і синтез, а найпоширенішими методами – описовий, порівняльно-історичний, зіставний, структурний, метод лінгвістичної географії, статистичні методи тощо [4, с. 355–403]. С. Єрмоленко називає ці методи загальними, оскільки вони відповідають співвідношенню *теорія – метод*. Усі інші методи, близькі до прийомів, операцій, науковець відносить до часткових, які, на її думку, „організують певним чином опис лінгвістичного матеріалу, його подачу, але вони не мають безпосереднього впливу на зміну теорії, основних вихідних засад дослідження лінгвістичних об'єктів” [3, с. 21].

Для отримання об'єктивних результатів лінгвістичного дослідження застосовують, як правило, кілька методів та їх методик, які ширше або вужче

використовують у поетапній роботі. Крім того, пов'язуючись один з одним, методи забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта. Оскільки досліджувані явища належать до різних рівнів мови, то відповідно вибір конкретних методів й шляхів їх пізнання не може бути тотожним, а, безперечно, зумовлений вимогами, поставленими для аналізу певного об'єкта.

Мета наукової статті – окреслити основні та часткові методи дослідження односкладних підметових речень у мовознавстві; проаналізувати методика застосування конкретних методів та підходів, вказати на їх важливість і доцільність у використанні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Односкладні підметові речення – це такі іменні конструкції, головні члени яких виражені прямими відмінками іменника – називним та кличним. Методика дослідження односкладних підметових речень спрямована насамперед на опис двох підграматик – підграматику репрезентації (представлення) та підграматику апеляції (звернення) [5, с. 21–23]. Кожна з цих підсистем у процесі комунікації реалізує власні функції та завдання (відповідно сфери репрезентації та сфери апеляції), використовуючи при цьому певні й водночас специфічні граматичні засоби [6].

У нашому дослідженні описовий метод є основним і найважливішим інструментом вивчення особливостей побудови та специфіки функціонування номінативних і вокативних конструкцій у сучасній українській літературній мові. Крім цього, саме цей метод дає можливість детально описати формальні, лексичні та лексико-граматичні особливості іменних одиниць, приділити значну увагу способам вираження граматичних категорій для встановлення специфіки граматичних значень підметових речень. За допомогою описового методу можна встановити також спільні (навіть однакові) й диференційні ознаки конструкцій репрезентації та апеляції, що дають підстави мотивовано виокремлювати різновиди односкладних іменних речень.

Систематизацію та інтерпретацію односкладних іменних речень у процесі дослідження потрібно здійснювати і з безпосереднім урахуванням сутності методики класифікації, за якою різноманітні за будовою, семантикою та функціями підметові конструкції спочатку можна розподілити за виявленими спільними чи відмінними ознаками, а потім згрупувати згідно з узагальненою, ідеалізованою моделлю або типом. Методика класифікації також дає можливість правильно ідентифікувати формально тотожні конструкції, виявити закономірності їх побудови і встановити модельні варіанти кожного іменного різновиду. Крім того, за допомогою цієї методики можна спробувати окреслити всю різноманітність лексичних значень, які можуть бути виражені головними членами підметових конструкцій. У результаті класифікацій шляхом послідовного визначення загальних та конкретних назв на позначення явищ, предметів, осіб та понять навколишньої дійсності можна виокремити лексико-семантичні групи номінативних і вокативних одиниць.

Для повнішого й детальнішого опису підграматик репрезентації та апеляції доцільним і необхідним було б використання таких методик наукового пізнання як спостереження, порівняння, узагальнення. Кожна з них має широке застосування на всіх етапах та рівнях дослідження, цілеспрямовано фіксуючи загальні ознаки і властивості підметових конструкцій. Відповідно до мети й чітко поставлених завдань саме за допомогою спостереження можна отримати вагому й вихідну для подальшої роботи інформацію, розглянувши іменні речення у різних аспектах. Із застосування методики порівняння можна виявити багато подібних і відмінних рис

як у межах кожного підметового типу (при розгляді однослівних / неоднослівних речень), так і між ними; здійснити відповідні класифікації, упорядкування, зробити певні підсумки. Визначення суттєвих ознак, характерних лише певному типу речень, можна досягти завдяки методиці узагальнення. Загалом порівняння, узагальнення та опис становлять методологічну основу дослідження односкладних іменних речень.

Неодноразово може бути застосована в роботі й методика пояснювального опису, що є відповіддю на вимоги пред'явити пояснення, чому це саме так, а не інакше (у нашому випадку це пояснення потреби використання неелементарних за будовою номінативних речень і відповідно таких же за будовою вокативних; відсутність закінчень в іменниках середнього роду однини та всіх іменниках множини у формі кличного відмінка тощо).

Визначальним у дослідженні, на наш погляд, є функційний підхід, який дає нам можливість, по-перше, по-іншому інтерпретувати специфіку односкладних іменних конструкцій, їх синтаксичний статус у сучасній українській мові, по-друге, стверджувати, що формально-синтаксична подібність і функційно-семантична відмінність речень репрезентації та апеляції зумовлені комунікативним призначенням і можуть бути розглянуті у взаємозв'язку *мовна одиниця – функція* для визначення її ролі в контексті цілого.

Для глибшого усвідомлення окремих теоретичних поглядів, їх конкретнішого опису на різних етапах дослідження можуть бути використані додаткові методики та підходи. Так, часто при з'ясуванні типологічної належності тої чи тої синтаксичної одиниці, особливо при розкритті тонких семантичних відмінностей, учені часто застосовують методику трансформаційного аналізу (див. праці П. Дудика [2, с. 138], В. Бабайцевої [1, с. 338–363] та ін.). І хоча завдання цієї методики описати безліч висловлень як похідних від ядерних конструкцій, у дослідженні односкладних підметових речень її функція полягає в розмежуванні шляхом перетворень номінативних речень від неповних двоскладних (напр.: *Плач жіночий... озера... плеск...* (В. Сосюра); – *А, ось оно як: плюєте на людей, на громаду! Юди якісь!* (І. Франко) – номінативні речення; *Ліс панський. Власність приватна* (О. Кобилянська); *Уличка узенька, темна* (С. Васильченко) – неповні речення), а вокативні від вигуків (напр.: – *Матінко моя!.. – кричить він. – Матінко!.. – Сльози течуть йому по обличчю, серце маленьке рветься з болю ...* (М. Коцюбинський); *Ох, дитино моя! Не пристало тобі тепер іти за Миколу* (І. Карпенко-Карий) – вокативні речення; – *Матінко! – зітхав Омелько, прямуючи до своєї хати. – Над головою лихо, а вони як малі діти...* (З. Тулуб); *І вже з тим думанням!... Ох, боже мій, боже мій! Безголов'я моє!* (О. Пчілка) – вигуків речення).

Адекватного відображення найхарактерніших ознак і властивостей аналізованих речень з точністю можна досягнути за допомогою використання методики лінгвістичного моделювання, сутність якої полягає в тому, що в центрі дослідження перебуває не сам об'єкт, а його аналог або модель. Подібність аналога до оригіналу значно суттєвіша, ніж розбіжність між ними. Представлені моделі можуть слугувати насамперед засобом опосередкованого пізнання різновидів іменних конструкцій, вивчення і описання внутрішньої будови їх „оригіналу” (структурної моделі), поведінки (функціональні моделі) та будови і поведінки „оригіналу” одночасно (структурно-функціональні моделі).

Проте опис як найпоширеніший і найдавніший мовознавчий метод не тільки фіксує факти мови, зазначає їх особливості, але й вказує на зв'язок та взаємодію з іншими об'єктами, систематизуючи їх. Звідси виникає необхідність у застосуванні системного підходу, спрямованого підпорядковувати найпростіші одиниці у підсистемі, які у свою

чергу закономірно розташовані в цілісній системі мови. Мовознавці виокремлюють та характеризують декілька типів систем: однофункційні і багатфункційні, невеликі й великі, прості й складні, статичні й динамічні тощо. Виходячи з цього, підметові речення теж становлять множину елементів окремих мовних підсистем, у нашому випадку підграматик:

1) з формально-синтаксичного боку вони є різновидами іменних конструкцій, які разом з дієслівними одиницями утворюють клас односкладних речень, протиставлений двоскладним;

2) з функційного боку – представляють різні мовні сфери, хоча й становлять незначну частину серед усіх засобів їх вираження.

Характеристика структурних компонентів речень репрезентації та апеляції, встановлення взаємозв'язку між ними, визначення ролі (функцій) кожного елемента зокрема і конструкції загалом вказують на необхідність використання структурно-функційного підходу, який розрізняють у межах системного принципу. Структуризація підметових конструкцій на окремі складники поглиблює отримані нові знання про їх побудову, компонентний склад, особливості внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Однак за методичною сутністю структурно-функційний підхід дає змогу не лише окреслити виявлені специфічні функції кожного структурного елемента, речення чи підсистеми, розкрити певну залежність між структурою та функціями, і навпаки, а, насамперед, дає можливість розглядати підсистему як структурно-функційну цілісність, компоненти якої мають певне функційне призначення, узгоджене з загальними цілями системи загалом.

Важливе значення в процесі опису односкладних підметових речень відіграє і термінологічний підхід, завдяки якому чітко можна визначити понятійний апарат дослідження. Передусім уточнити і обґрунтувати зміст та обсяг таких основних понять, як *односкладні речення, іменні односкладні речення, підметові речення, номінативні речення або односкладні речення репрезентації, вокативні речення або односкладні речення апеляції*. Застосування термінологічного підходу і підходу операціоналізації понять допомагає також встановити взаємозв'язок та субординацію між переліченими назвами груп синтаксичних одиниць.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, характер досліджуваних нами односкладних іменних речень у сучасній українській мові зумовлює використання тих наукових методів, методик і підходів, з допомогою яких тлумачення та пояснення граматичних особливостей цих конструкцій набуло чіткості й логічності. Описана методологія у перспективі могла б бути основою для вивчення специфіки інших синтаксичних одиниць.

Список використаних джерел

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке [Текст] : монографія / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
2. Дудик С. П. Из синтаксису простого речення [Текст] : навч. посібник / П. С. Дудик. – Вінниця, 1999. – 298 с.
3. Єрмоленко С. Я. Лінгвістичні теорії і конкретні методи дослідження [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 14–24.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство [Текст] : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2003. – 464 с. – (Серія „Альма-матер”).
5. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові [Текст] : монографія / М. С. Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.
6. Шинкарук В.Д Проблеми семантичної структури речення в сучасній теорії синтаксису / В.Д. Шинкарук // Південний архів. Філологічні науки. Херсонський державний університет. – Херсон, 2004. – Вип. XXV. – С. 85-91.

References

1. Babajtseva V.V. The system of single-member sentences in the modern Russian language [Text] : monograph / V. V. Babajtseva. – M. : Drofa, 2004. – 512 p.
2. Dudyk S. P. From the syntax of the simple sentence [Text] : Practice manual / S. P. Dudyk. – Vinnytsa, 1999. – 298 p.
3. Ermolenko S. Ya. Linguistic theories and certain methods of investigation [Text] / S. Ya. Ermolenko // Linguistics. – 1981. – № 4. – P. 14–24.
4. Kochergan M. P. General Linguistics [Text] : textbook / M. P. Kochergan. – K. : Publishing center „Academy”, 2003. – 464 p. – (Series „Alma-mater”).
5. Skab M.S. Grammar of appeal in the Ukrainian language [Text]: monograph / M.S. Skab. – Chernivtsi : Misto, 2002. – 272 p.
6. Shynkaruk, V.D (2004) Problemy semantichnoi struktury rechennia v suchasniy teorii syntaksysu [Problems of the semantic sentence structure in the modern theory of syntax], Kherson, 2004, Issue XXV, 85-91.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОДНОСОСТАВНЫХ ПОДЛЕЖАЩИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Н. Л. Витрук

Аннотация. *Статья посвящена методологическим основам исследования односоставных подлежащих предложений в современном украинском литературном языке. Рассмотрены основные и частные методы и подходы анализа. Выяснено, что описательный метод – важнейший инструмент изучения особенностей построения и специфики функционирования номинативных и вокативных конструкций, в соответствии дополнительными есть – методика классификации, методика пояснительного описания, методика трансформационного анализа, методика лингвистического моделирования, а также такие методики научного познания как наблюдение, сравнение и обобщения. Для интерпретации специфики односоставных именных конструкций, определение их синтаксического статуса в современном украинском литературном языке применяют ряд лингвистических подходов, в частности функциональный подход (точнее структурно-функциональный), системный подход, терминологический подход, подход операционализации понятий и тому подобное. Определено, что перечисленные методы и подходы обеспечивают системную направленность научного исследования и практического познания объекта.*

Ключевые слова: *односоставные подлежащие предложения, односоставные именные предложения, подграмматика репрезентации, подграмматика апелляции, методы, подходы исследования*

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INVESTIGATION OF SINGLE-MEMBER SENTENCES OF SUBJECTIVE N.L.Vitruk

Abstract. *Introduction. In the process of the language study scientists created a number of linguistic methods, divided and grouped them according to certain peculiarities and specificity use. Investigation of peculiarities of syntactical units in*

general and single-member sentences of subjective in particular make the use of certain methods and approaches.

Purpose. *The aim of the scientific article – is to define basic and partial methods of investigation of single-member sentences of subjective in linguistics; to analyze the use of certain methods and approaches, to underline their importance and expedience in the use.*

Results. *The whole complex of scientific principles, forms and ways of scientific activity which are used for interpreting the essence of certain linguistic phenomena and the processes connected with them, make the base of methodology. As a rule several methods and their methodologies are used in a wider or narrower way in consecutive work to get objective results of linguistic investigation. The methods of investigation of single-member sentences of subjective are directed first of all to describe two sub-grammars – representation sub-grammar and appeal sub-grammar. Hence the descriptive method is the main and the most important instrument in the study of peculiarities of building and specificity of functioning of nominative and vocative constructions in the modern Ukrainian literary language.*

A number of methods are indispensable such as– the method of classification (to define model variants of every noun group), the method of explanation description (it is used in case of a detailed explanation of essence of this or that linguistic phenomenon), the method of transformation analysis (to reveal subtle semantic differences), the method of linguistic modeling (there is not an object in the center of the investigation but its analogue or model), and also such methods of scientific study as observation, comparison and generalization (for a full and detailed description of representation and appeal sub-grammars).

For interpretation of specificity of single-member sentences of subjective, defining their syntactical position in the modern Ukrainian literary language, a number of linguistic approaches are used, such as functional approach that is structural-functional one that helps to reveal a certain dependence between structure and functions and on the contrary, system approach which is directed to order the simplest units in the sub-system, and those ones in their turn are placed appropriately in the integral language system; terminological approach and the approach of operating of notions, due to them the notion apparatus of the investigation is defined clearly, the content and the volume of basic notions are specified and grounded.

Originality. *The first attempt was made in the Ukrainian linguistics to describe the methodology of single-member sentences of subjective investigation that makes a scientific novelty of the results of our study.*

Conclusion. *The character of the investigated single-member sentences of subjective in the modern Ukrainian language cause the use these scientific methods and approaches with the help of which explanation of grammar peculiarities of these constructions found precision and logicity. The described methodology could be the base for study the specificity of other syntactical units in perspective.*

Keywords: *single-member sentences of subjective, single-member nominal sentences, representation sub-grammar, appeal sub-grammar, methods, ways of investigation*